

УДК 347.5

РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ НАБУТТЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНЬОЇ ПРАВОВОЇ ПІДСТАВИ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ

Сабіна ДЕМЕНКО,

аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АНОТАЦІЯ

Наукова стаття присвячена дослідженню питань становлення та еволюції нормативного регулювання інституту зобов'язань із безпідставного збагачення на українських землях за часів Радянського Союзу. Предметом розгляду виступають положення тогочасних кодифікацій цивільного права та їх доктринальне осмислення. Пропонується висновок, що своєю сучасною юридичною конструкцією та механізмами правового регулювання інститут зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави завдячує здобуткам радянських кодифікацій цивільного законодавства та тогочасній цивілістичній думці, в межах якої протягом майже столітнього періоду відбувалася кристалізація ключових рис вказаних зобов'язань.

Ключові слова: кондикційний позов, зобов'язання з безпідставного збагачення, отримання та збереження майна без достатньої правової підстави, способи збагачення, правомірність поведінки набувача.

EVOLUTION OF THE REGULATION OF UNJUST ENRICHMENT OBLIGATIONS IN SOVIET ERA

Sabina DEMENKO,

Postgraduate Student of Taras Shevchenko National University of Kyiv

SUMMARY

The scientific article is devoted to the study of the issues of formation and evolution of the regulation of the institute of unjust enrichment in the Ukrainian lands during the Soviet Union era. The subject of consideration is the provisions of the Soviet codifications of civil legislation and their doctrinal understanding. It is suggested that with its modern legal structure and mechanisms of legal regulation, the institute of obligations for acquisition, preservation of property without sufficient legal ground owes to the achievements of Soviet codifications of civil legislation and to the civilistic thought of that time.

Key words: conditional complaint, obligations from unjust enrichment, acquisition and preservation of property without sufficient legal basis, methods of enrichment, lawfulness of conduct of the purchaser.

Постановка проблеми. У першій же українській кодифікації цивільного законодавства за радянської доби – Цивільному кодексі УРСР 1922 року [1] – інституту набуття, збереження майна без достатньої правової підстави присвячувався окремий розділ та 4 статті – ст. ст. 399–402, що повністю дублюють відповідні норми ЦК РРФСР 1922 року, прийнятого двома місяцями раніше, тоді як положення останнього розроблені із запозиченням ідей, зокрема, Німецького цивільного уложення [2, с. 31]. Що не менш важливо, ст. 106 ЦК УРСР 1922 року визначала безпідставне збагачення самостійною підставою виникнення зобов'язань поруч із договорами та завданням шкоди. Розділ мав назву «Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення» та суттєво відрізнявся за змістом від напрацьованих дореволюційної цивілістики, що знайшли відображення у проекті Цивільного уложення 1905 року [3] (хоча загалом перші радянські кодифікації цивільного права значною мірою спиралися на ідеї та формулювання проекту Цивільного уложення, в частині кондикційних зобов'язань напрацьовані дореволюційного періоду майже не були використані), натомість заклавши підвалини сучасного підходу до регулювання зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Метою та завданням статті є встановлення особливостей еволюції нормативного закріплення змісту та ключових ознак зобов'язань із безпідставного збагачення (набуття, збереження майна без достатньої правової під-

стави) в радянський період на прикладі прийнятих у минулому столітті кодифікацій цивільного законодавства.

Виклад основного матеріалу. По-перше, ст. 399 ЦК УРСР 1922 року закріплює загальний обов'язок особи, що збагатилася коштом іншої особи без достатньої встановленої законом або договором підстави, повернути безпідставно одержане. При цьому не передбачаються такі умови для звільнення від цього обов'язку (пропоновані на рівні проекту Цивільного уложення), як: 1) обізнаність особи, яка пред'являє вимогу про повернення майна, під час виконання зобов'язання про його неіснування або недійсність; 2) моральний обов'язок або вимоги пристойності, що обґрунтовували б належність обов'язку особи надати таке майно їй, відповідно, позбавляли б її права вимагати його повернення; 3) зобов'язання після його виконання стало дійсним. По-друге, в аналізованих нормах ЦК УРСР 1922 року відсутні вказівки та запозичення в частині регулювання зобов'язань із безпідставного збагачення за аналогією з іншими правовідносинами, зокрема, про добросовісне та недобросовісне володіння, що було притаманним для дореволюційної цивілістичної думки та повинно було бути врегульовано на рівні згаданого Цивільного уложення в разі його прийняття.

У ст. 399 Кодексу також зазначається, що обов'язок повернення безпідставного збагачення настає і тоді, коли підстава збагачення відпадає згодом, що відображено й на рівні ч. 1 ст. 1212 чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [4]. Крім того, ст. 400 ЦК УРСР

1922 року містила приписи, що з деякими змінами були втілені в цивільному законодавстві незалежної України. Передбачалось, що безпідставно збагатилій зобов'язаний повернути або відшкодувати всі прибутки, які він мав або повинен мати з безпідставно одержаного майна з тієї миті, як він дізнався або повинен був дізнатися про безпідставність збагачення. Відтоді він відповідає за зроблене або допущене ним погіршення майна. Доти він відповідає лише за умисел і грубу недбалість. Зі свого боку, він має право вимагати відшкодування зроблених ним необхідних витрат на майно з тієї миті, з якої він зобов'язаний повернути прибутки.

Суттєвою відмінністю між цією нормою та ч. 1 ст. 1214 ЦК України є відсутність в останній покладення на особу, яка безпідставно збагатилася, відповідальності за погіршення майна до того, як вона дізналась або повинна була дізнатись про безпідставність збагачення за умови наявності в її діях умислу або грубої необережності. Така позиція загалом відповідає сутності зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави в контексті неістинності характеру поведінки особи, що набула або зберегла майно, для виникнення у неї обов'язку повернути неналежне їй майно. При цьому враховуються інтереси набувача майна, що не знав і не міг дізнатись про безпідставність його набуття або збереження та, відповідно, не повинен нести відповідальність за погіршення чи знищення того, що вважав обґрунтовано своїм.

Крім того, закріплювались правила, згідно з якими не мав права вимагати повернення виплаченого той, хто виконав зобов'язання, хоча б і позбавлене позовної сили, але таке, що не є недійсним через закон (ст. 401 ЦК УРСР 1922 року), а збагатилій коштом іншої особи через протизаконну або спрямовану на шкоду державі дію цієї особи зобов'язаний внести безпідставно одержане на прибуток державі (ст. 402 цього Кодексу).

Аналізуючи детальніше конкретні положення ЦК УРСР 1922 року щодо інституту зобов'язань із безпідставного збагачення, варто зупинитись на такому. Найперше радянськими дослідниками, а також ретроспективно сучасними вченими приділяється увага умовам виникнення законного обов'язку повернення безпідставно отриманого. Традиційно виділяються три умови: 1) наявність збагачення на стороні однієї особи («збагаченої»); 2) походження цього збагачення завдяки іншій особі («постраждалій», «кондиценту»); 3) відсутність достатньої, встановленої законом або договором, підстави збагачення. Сукупність цих умов є необхідною та достатньою для того, щоб, за твердженням М.А. Гурвича, на стороні особи, яка збагатилася, утворився щодо іншої особи, завдяки якій вона збагатилася, стан, що називається «безпідставним збагаченням» [5, с. 88].

В.О. Рясенцев, прагнучи розмежувати зобов'язання з безпідставного збагачення та делікти, виокремлює також четверту умову – зовні правомірний характер зробленого набуття або збереження [6, с. 89]. Вважаємо запропоновану вченим конструкцію «зовні правомірної поведінки» умовною та оціночною, складною для встановлення у практиці реальних зобов'язальних правовідносин із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Ба більше, правомірність чи неправомірність поведінки набувача поруч із неможливістю закріпити конкретний перелік юридичних фактів для виникнення обов'язку повернути безпідставно отримане не є іманентними ознаками аналізованих зобов'язань. Позиції радянських цивілістів, пов'язані з ускладненням та уточненням змісту та умов виникнення зобов'язань із безпідставного збагачення, можна пояснити новизною цього інституту в радянському праві, його недостатньою вивченістю на доктринальному рівні та відсутністю достатньої судової практики, яка слугувала б меха-

нізмом перевірки відповідності нормативних положень особливостям реальних суспільних відносин із повернення безпідставного збагачення.

Додаткові труднощі з класифікацією та нормативним закріпленням зобов'язань із безпідставного збагачення у радянський період виникали у зв'язку зі спробами їх осмислення крізь призму панівної державної ідеології. До прикладу, В.В. Билков наводить позиції тогочасних учених, що ставили під сумнів саму назву аналізованих зобов'язань, вказуючи на неможливість у Радянському Союзі збагачення однієї особи завдяки іншій, відсутності ґрунту для протиставлення підставного та безпідставного збагачення [7, с. 81]. Засновуючись на таких міркуваннях, К.А. Флейшиць пропонувала розглядати термін «зобов'язання з безпідставного збагачення», як він використовувався в ЦК РРФСР та ЦК інших союзних республік у спеціальному, юридико-технічному значенні, пропонуючи замінити на «безпідставне набуття» або «безпідставне отримання майна» [8, с. 211], що й відобразилось у наступних кодифікаціях цивільного права радянської доби, про які мова піде пізніше.

Окремого значення деякі дослідники надавали питанню встановлення причинно-наслідкової залежності між набуттям (збереженням) майна однією особою та втратою (неотриманням) цього ж майна кондицентом, постраждалою особою. Такий зв'язок у науковій літературі намагались класифікувати на безпосередній та опосередкований – пряме переміщення цінностей від потерпілого до збагаченого та опосередковане збагачення. Наприклад, І.М. Гончаров наводить міркування з приводу того, що опосередкований перехід майна може мати місце, коли хто-небудь безпідставно збагачувався за кошт потерпілого шляхом правочину останнього з третьою особою, що діє від свого імені. Але поруч із цим безпідставне збагачення, як слушно підкреслює вчений далі, могло стати результатом дій потерпілого, збагаченого, обох сторін, третьої особи, причому дій як неправомірних, так і правомірних, а також результатом події, не пов'язаної з чияюсь волею [9, с. 21].

Вважаємо, що стосовно характеру конкретного правового зв'язку, який опосередковує набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, слід застосовувати той же принцип, що й до характеристики юридичних фактів і правомірності чи неправомірності дій набувача. А саме: вони є важливими компонентами зобов'язальних правовідносин із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, але не є визначальними як для побудови їхньої юридичної конструкції на нормативному рівні, так і під час кваліфікації на етапі правозастосовної діяльності.

Широко цитованим є підхід до визначення способів (випадків) виникнення обов'язку повернути збагачення К.А. Флейшиць, яка виокремлювала такі: 1) отримання неналежного, що включало виконання неіснуючого зобов'язання (яке припинилось виконанням або ніколи не існувало), перевищення належного виконання, виконання за нікчемною угодою, виконання до відпадання підстави виконання; 2) отримання виконання за недійсною угодою, що відбувалось унаслідок незаконної або спрямованої на завдання шкоди державі дії особи, яка збагатилася; 3) інші випадки безпідставного збагачення, які виникають, зокрема, коли особа діяла в інтересах іншої особи без доручення, внаслідок дій третьої особи або без зв'язку з будь-яким зобов'язанням [8, с. 222–231].

Як бачимо, в основу такої класифікації покладено основні юридичні факти, з наявністю яких могло бути пов'язано виникнення обов'язку повернути отримане або збережене без достатньої правової підстави майно, тоді як згідно з панівним сьогодні в теорії зобов'язальних права підходом базисом для розмежування способів

безпідставного збагачення виступають форми останнього – отримання або збереження майна.

Зміст ст. 401 ЦК УРСР 1922 року, згідно з якою не має права вимагати повернення виплаченого той, хто виконав зобов'язання, хоча б і позбавлене позовної сили, але таке, що не є недійсним через закон, вдало ілюструє Г.В. Пучкова. Зокрема, вчена зауважує, що збагачення без підстави трапляється частіше внаслідок того, що хтось сплатив борг, якого ніколи не існувало, але, наприклад, сплата боргу, що на нього кредитор пропустив строк позовної давності, не є для кредитора одержанням того, що йому не належить, а отже, тут не було збагачення без підстави і особа, яка одержала борг по задоволеній претензії, не повинна повертати отримане [10, с. 116].

У нормах чинного ЦК України найближчим за змістом є п. 1 ч. 1 ст. 1215, згідно з яким не підлягають поверненню безпідставно набуті заробітні плати і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача.

Загалом, учені підкреслюють гібридний характер зобов'язань із безпідставного збагачення у радянському праві, коли, з одного боку, через запозичення ідей проекту Цивільного уложення 1905 року відбулась рецепція положень «буржуазного» права (наприклад, у главі XII ЦК РРФСР та ЦК УРСР 1922 року отримала законодавче закріплення германська модель генерального кондикційного позову), а з іншого – соціалістичний характер ЦК (як РРФСР, так і УРСР) 1922 року відобразився у зв'язку з не тільки «вкрапленням норм, безпосередньо ворожих духу приватного права», але й «шляхом модифікації класичних цивільно-правових інститутів, більшою чи меншою мірою скоригованих із позицій радянської правосвідомості». Прикладом такого «тонкого налаштування» Д.В. Новак і називає зобов'язання з безпідставного збагачення [11, с. 175].

Утім, інститут зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави вкоренився в радянському праві (зокрема, й на українських землях) та вже на рівні ЦК УРСР 1922 року характеризувався багатством сучасними ознаками, що виокремлювали тогочасні цивілісти. Слід погодитись із позицією М.А. Граната, що, незважаючи на неповноту формулювання (Кодекс не давав уявлення про безпідставне збереження майна, про те, чи має значення вина особи, яка збагатилась), заслуга радянського законодавця з прийняття перших радянських цивільних кодексів (мова йде про ЦК РРФСР, але твердження є цілком справедливим і щодо ЦК УРСР 1922 року) полягає в тому, що норма про безпідставне збагачення була сформульована, відокремлена та включена в цивільне законодавство. У результаті у суддів з'явилась можливість під час вирішення цивільних справ про безпідставне збагачення посилались на конкретний припис закону, а не на загальні принципи цивільного права, що вплинуло й на накопичення судової практики, спираючись на яку надалі еволюціонували також самі норми про безпідставне збагачення [12, с. 16].

Інакше кажучи, вперше в цивільному законодавстві був закріпленний не тільки сам принцип недопустимості безпідставного збагачення однієї особи коштом іншої, але й юридичний механізм, що визначав як приватноправові, так і публічно-правові наслідки його порушення [13, с. 78]. Вказані публічно-правові наслідки засновуються на (також вперше закріпленому на нормативному рівні) незаконному безпідставному збагаченні, врегульованому на рівні цито-

ваної вище ст. 402 ЦК УРСР 1922 року, згідно з якою безпідставно одержане спрямовується в дохід держави.

До ключових особливостей ЦК УРСР 1922 року в частині правового регулювання інституту зобов'язань із безпідставного збагачення у зв'язку з ідентичністю відповідним положенням ЦК РРФСР 1922 року (та, відповідно, можливістю застосувати ті ж доктринальні висновки та позиції) слід віднести й сформульовані Д.В. Новаком твердження, а саме те, що зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави набули таких ознак, які збереглися у законодавстві й дотепер: 1) обсяг витребуваного за кондикційним позовом не обмежується розміром так званого наявного збагачення (збагачення, яке збереглося у відповідача до моменту, коли він дізнався про безпідставність отримання або збереження майна – поверненню підлягає майно в тому розмірі, в якому воно було отримано (з доданням отриманих доходів), не приймаються до уваги факти безоплатної передачі або добросовісної розтрати майна; 2) поверненню поруч із безпідставно отриманим майном підлягає не тільки фактично отримані з нього доходи, але й ті доходи, які набувач повинен був отримати; 3) майно, передане на виконання незаконної угоди, не тільки не підлягає поверненню недобросовісній стороні, винній у відповідному порушенні закону, але й стягується з іншої сторони в дохід держави як безпідставне збагачення [11, с. 190].

Отже, ЦК УРСР 1922 року став важливою віхою на шляху ідейного становлення та нормативного закріплення зобов'язань із безпідставного збагачення, що надалі трансформувались у сучасний інститут зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Характерними рисами Кодексу в частині аналізованих зобов'язань стало втілення загального обов'язку набувача повернути безпідставно отримане у його первісному стані, зокрема, й тоді, коли підстава збагачення згодом відпала. Втілювались принципи обов'язковості повернення (відшкодування) всіх прибутків, що набувач отримав або повинен був отримати з тієї миті, коли він дізнався або повинен був дізнатись про безпідставність збагачення, покладення на нього відповідальності за погіршення майна, а також, з іншого боку, йому було надане право на відшкодування зроблених ним необхідних витрат відтоді

Окремі анахронізми у правовому регулюванні зобов'язань із безпідставного збагачення зберігались щодо прив'язки до умислу та грубої недбалості набувача в частині покладення на нього відповідальності за погіршення майна до того, як набувач дізнався або міг дізнатись про безпідставність збагачення. Попри закріплення умов виникнення обов'язку повернути безпідставно отримане, не здійснювалась класифікація способів такого отримання, не було вирішено питання важливості характеру поведінки набувача майна, відсутні будь-які вказівки на можливість виникнення зобов'язань із безпідставного збагачення у зв'язку з діями потерпілого, третіх осіб, внаслідок подій тощо.

У межах положень наступного Цивільного кодексу УРСР, прийнятого 18 липня 1963 року (далі – ЦК УРСР 1963 року) [14], інститут зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави отримав свій логічний розвиток і розширення обсягу правового регулювання. Окрема гл. 42 під назвою «Зобов'язання, що виникають внаслідок придбання або збереження майна за кошти іншої особи без достатніх підстав» включала ст. ст. 469–471, які охоплювали питання зобов'язання повернути безпідставно придбане або безпідставно збережене майно, стягнення безпідставно придбаного майна в дохід держави, а також закріплювали перелік майна, що не підлягало витребуванню. Ст. 469 було визначено, що особа, яка одержала

майно завдяки іншій особі без достатньої підстави, встановленої законом або договором, зобов'язана повернути безпідставно придбане майно цій особі. Аналогічно з нормами попереднього Кодексу закріплювалось, що такий же обов'язок виникає, коли підстава, на якій придбано майно, згодом відпала.

При цьому ЦК УРСР 1963 року був доповнений важливим положенням щодо необхідності повернення безпідставно придбаного майна в натурі, а в разі неможливості цього – відшкодувати його вартість, що визначається на момент придбання (а отже, було закріплено два способи виконання обов'язку набувача щодо повернення безпідставного збагачення). Також було розширено правила щодо повернення або відшкодування всіх доходів і права набувача на відшкодування зроблених ним необхідних витрат на майно з тієї міти, з якої вона зобов'язана повернути доходи. Передбачалось, що ці правила поширюються на випадок збереження майна коштом іншої особи без достатніх підстав, встановлених законом або договором.

Отже, поруч з умовами виникнення обов'язку повернути майно в безпідставно збагатілої особи радянські цивільні кодекси 60-х закріпили й два способи (шляхи) такого збагачення – отримання неналежного та безпідставне збереження, а конкретніше: набуття будь-якої позитивної вигоди, що тягне за собою збільшення загальної цінності майна для набувача; та збереження тих цінностей, які повинні були бути витрачені [15, с. 52–53]. Саме у зв'язку з цим В.С. Гербутов зауважує, що тепер в основі кондикційного зобов'язання було покладено не виникнення безпідставного збагачення, а безпідставне набуття або збереження майна [2, с. 35].

Це вплинуло й на формулювання умов виникнення кондикційних зобов'язань. Зокрема, заслуговує на увагу й позиція О.С. Іоффе, який пропонує дві умови виникнення кондикційних зобов'язань: по-перше, необхідно, щоб одна особа набула (зберегла) майно завдяки іншій, тобто щоб збільшення або збереження в попередньому розмірі майна на одній стороні постало результатом відповідного його зменшення на іншій; по-друге, потрібно, щоб набуття (збереження) майна однією особою коштом іншої відбулось за відсутності для цього достатніх підстав, передбачених законом або договором [16, с. 857]. Така позиція видається більш лаконічною, ніж засновані на положеннях ЦК УРСР 1922 року класифікації та відповідає сучасним уявленням про згаданий предмет.

ЦК УРСР 1963 року натомість досі не вирішував питання значення вини набувача в набутті або збереженні ним майна без достатньої правової підстави та, відповідно (аналогічно з ЦК УРСР 1922 року), не закріплював, що обов'язок повернути таке майно може виникати й внаслідок дій потерпілого, третіх осіб, у зв'язку з подіями. У науковій літературі з цього приводу зазначалось, що відсутність таких положень давала змогу набувачам посилаючись на непереборну силу та дії третіх осіб [12, с. 17].

Наступною ст. 470 ЦК УРСР 1963 року було закріплено вимогу щодо стягнення безпідставно придбаного майна в дохід держави: майно, придбане за кошти іншої особи не за угодою, а внаслідок інших дій, вчинених із метою, яка завідомо суперечить інтересам соціалістичної держави і суспільства, якщо воно не підлягає конфіскації, стягується в дохід держави. Особа, яка безпідставно одержала майно, зобов'язана також повернути або відшкодувати всі доходи, що вона мала або повинна була мати з безпідставно придбаного майна.

Ця норма разом із відповідним положенням ст. 402 ЦК УРСР 1922 року дає можливість В.В. Билкову стверджувати, що важливою характерною рисою радян-

ського цивільного права під час регулювання зобов'язань із безпідставного збагачення було наділення їх елементом публічності, який виражався у встановленні норми про стягнення безпідставно отриманого внаслідок дій, що завідомо суперечать інтересам соціалістичної держави та суспільства, у дохід держави. Від цього на території сучасної України та інших пострадянських республік відмовились уже починаючи з Основ цивільного законодавства СРСР 1991 року [7, с. 84].

До переліку майна, що не підлягає витребуванню, аналізований Кодекс у ст. 471 відносив таке: 1) майно, передане на виконання зобов'язання до настання строку виконання; 2) майно, передане на виконання зобов'язання після закінчення строку позовної давності у випадках, коли таке виконання допускається ст. 82 цього Кодексу; 3) сплачена зайво або на підставі, що згодом відпала, авторська винагорода або винагорода за відкриття, винахід, раціоналізаторську пропозицію і промисловий зразок, якщо виплата проведена організацією добровільно за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку одержувача (останнє положення в редакції зі змінами, внесені згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 20 травня 1985 року № 278-XI).

Аналізуючи вказаний перелік майна, вчені наголошували на тому, що, навіть незважаючи на його розширення, порівняно з попереднім кодексом, він не може вважатись вичерпним, оскільки передбачає лише випадки, які виникають у сфері цивільно-правових відносин, тоді як мова може йти також про суми, надмірно виплачені за трудовим договором або у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, надмірно сплачені суми аліментів, пенсій, якщо їх виплата не пов'язана з рахунковою помилкою або зловживанням із боку набувача [15, с. 14; 17, с. 14].

Варто згадати й положення ст. 133 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та республік від 31 травня 1991 р. [18], що мали низку відмінностей порівняно з приписами ЦК УРСР 1963 року. Наприклад, по-перше, в Основах не передбачалось право набувача вимагати відшкодування зроблених нею необхідних витрат на майно, натомість на суму безпідставного грошового збагачення повинні були нараховуватись відсотки за користування чужими коштами в розмірі середньої ставки банківського відсотка, встановленої у місці перебування кредитора; по-друге, замість переліку майна, яке не підлягає витребуванню, ч. 5 ст. 133 Основ містила лише загальну вказівку на визначення такого переліку законодавством; по-третє, що вже нами згадувалось, повністю виключались норми щодо стягнення безпідставно отриманого (придбаного) майна в дохід держави.

Висновки. Отже, своєю сучасною юридичною конструкцією та механізмами правового регулювання інститут зобов'язань із набуття, збереження майна без достатньої правової підстави завдячує здобуткам радянських кодифікацій цивільного законодавства та тогочасній цивілістичній думці, в межах якої протягом майже столітнього періоду відбувалась кристалізація ключових рис вказаних зобов'язань. Поруч із цим мав місце й кореспондуючий процес – поступове звільнення зобов'язань із безпідставного збагачення від неприцятаних їм на різних підставах (техніко-юридичних або ідеологічних) ознак, серед яких – стягнення безпідставно отриманого в дохід держави.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс УРСР 1922 року (динамічна редакція). *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях*: Т. 2 / Уклад.: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін. / за ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. С. 679–733.

2. Гербутов В.С. Понятие и формы обогащения в кондикционных обязательствах : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2014. 184 с.
3. Цивільне уложення. Проект 1905 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях* : Т. 2 / Уклад.: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін. / за ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. С. 453–678.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
5. Гурвич М.А. Институт неосновательного обогащения в его основных чертах по гражданскому кодексу РСФСР. *Советское право*. 1925. № 2. С. 88–111.
6. Рясенцев В.А. Обязательства из так называемого неосновательного обогащения в советском гражданском праве. *Учёные записки МГУ. Труды юридического факультета*. 1949. Вып. 144. Кн. 3. С. 85–106.
7. Былков В.В. Проблемы правоотношений, возникающих вследствие неосновательного обогащения : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Краснодар, 2004. 211 с.
8. Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. Москва : Госюриздат, 1951. 239 с.
9. Гончаров І.М. Цивільно-правові зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення (порівняльно-правове дослідження за законодавством України та країн Європейського Союзу) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 212 с.
10. Пучкова Г.В. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного набуття або збереження майна за римським приватним правом, та їх рецесія у цивільному законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2007. 198 с.
11. Новак Д.В. Неосновательное обогащение в гражданском праве. Москва : Статут, 2010. 416 с.
12. Гранат М.А. Неосновательное обогащение в гражданском праве России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Казань, 2005. 219 с.
13. Слесарев А.В. Обязательства вследствие неосновательного обогащения : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2002. 202 с.
14. Цивільний кодекс УРСР 1963 року (динамічна редакція). *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях* : Т. 2 / Уклад.: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін. / за ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. С. 773–910.
15. Климович А.В. Кондикционные обязательства в гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Владивосток, 2002. 246 с.
16. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва : Юридическая литература, 1975. 880 с.
17. Руденченко Н.А. Обязательства, возникающие из неосновательного приобретения или сбережения имущества : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1974. 21 с.
18. Основи цивільного законодавства Союзу РСР та республік 1991 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях* : Т. 2 / Уклад.: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін. / за ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. С. 911–957.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Деменко Сабіна Олександрівна – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Demenko Sabina Oleksandrivna – Postgraduate Student of Taras Shevchenko National University of Kyiv

masinovskayas@gmail.com